

І. ГЕОГРАФІЯ РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМУ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПИТАННЯ

УДК 911.3

Смирнов І.Г.

АКАДЕМІЧНА (ЗАГАЛЬНА) СОЦІОЛОГІЯ ЯК ПІДСТАВА СОЦІОЛОГІЇ ТУРИЗМУ

Розкрито значення академічної (загальної) соціології як підстави соціології туризму. Окреслений зміст та основні представники європейської та американської соціологічних шкіл. Висвітлено особливості розвитку соціології в Україні, включаючи соціологію туризму.

Ключові слова: академічна (загальна) соціологія, соціологія туризму, європейська та американська соціологічні школи.

Раскрыто значение академической (общей) социологии как основы социологии туризма. Обоснованы содержание и основные представители европейской и американской социологических школ. Освещены особенности развития социологии в Украине, включая социологию туризма.

Ключевые слова: академическая (общая) социология, социология туризма, европейская и американская социологические школы.

Shown the value of academic (general) sociology as a basis of sociology of tourism. Outlined the content and the main representatives of European and American sociological schools. Given features of development of sociology and sociology of tourism in Ukraine.

Key words: academic (general) sociology, sociology of tourism, of European and American sociological schools.

Постановка наукової проблеми. Соціологія туризму – новітній науковий напрямок, що знаходиться в стані формування. Тому вельми корисним є висвітлення основних світових напрямків та шкіл академічної (загальної) соціології як підстави соціології туризму та особливостей розвитку соціологічної науки та практики в Україні, включаючи і соціологію туризму.

Літературні джерела та публікації з теми статті охоплюють праці М.П. Лукашевича [1], О.М. Лукашевич [2], Ф.Ф. Шандора [3], С.В. Горського [4] та інших. Матеріал статті буде корисним доповненням до цих праць у плані розкриття значення та основних наукових шкіл академічної (загальної) соціології в світі та Україні.

Метою статті є розкрити значення та основні наукові напрямки (школи) академічної (загальної) соціології в світі та Україні як підстави соціології туризму.

Виклад основного матеріалу. Європейська школа соціології. Академічна (загальна) соціологія виникла у ХІХ ст. Перші вчені – розробники її були французи: Клод Анрі Сен-Сімон (1760-1825) та Еміль Дюркгейм (1858-1917). К.А. Сен-Сімон вважав, що в історичному русі суспільства визначну роль відіграє «індустрія». Зміна суспільних систем відбувається під впливом панівних форм власності й виробництва, а

критерієм прогресу є задоволення найважливіших життєвих потреб людини. К.А. Сен-Сімон уявляв майбутнє суспільство як величезну асоціацію людей, що заснована на плановій організації виробництва та обов'язковій виробничій праці усіх її членів.

Е.Дюркгейм акцентував соціальну солідарність індивідів, що поєднані трудовими функціями в єдину систему суспільних відносин. Він висунув поняття колективної свідомості, як сукупності вірувань та почуттів, спільних для членів певного суспільства. Колективну свідомість він розглядав як соціо-психологічний тип суспільства, який має свій спосіб розвитку, свої властивості, свої умови існування.

Представниками німецької школи соціології були К. Маркс (1818-1883) і Макс Вебер (1864-1920). Якщо К. Маркс вважається ідеологом пролетаріату, то М. Вебера називали «великим антиподом Маркса» і навіть «Марксом буржуазії». Заслуга М. Вебера полягає в розробці соціології культури і знання (отже, є зв'язок з соціологією туризму), політичної соціології та теорії бюрократії, соціології релігії та міста (знову вихід на соціологію туризму). М. Вебер володів як математичним (теорія ймовірності), так і історичним, порівняльним методами аналізу. На противагу Е. Дюркгейму він вважав основними суспільними суб'єктами не колективи, а окремих індивідів. В соціології, за М. Вебером колективи – це способи організації дій окремих людей. Поділ праці (який Е. Дюркгейм розглядав цілісно), М. Вебер поділяє на технічний, економічний та соціальний аспекти. В останньому він виділяє два основні критерії: прибуток та привласнення. Об'єктами привласнення можуть бути засоби виробництва, робоча сила, отриманий прибуток, влада, управління, функції. Категорія привласнення відіграє у Вебера значну роль.

Так само як у західній Європі, соціологією починали цікавитися і в Росії. Так 1760 р. відбулося перше анкетне опитування, що виконувалося Комісією з комерції. Підприємці мали відповісти на питання: яка потужність підприємств, обсяг продажу, яка сировина та ринок збуту, яка заробітна плата за фахами, який соціальний склад робітників. З тих пір статистика промисловості велась постійно, але спеціальне вивчення соціальних питань розпочалося лише з кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Американська школа соціології. На відмінну від Європи у США отримали розвиток індустріальна соціологія та менеджмент. Американські соціологи вважали, що крім процесів на місці праці велике значення мають структура і стиль управління. В історії американського менеджменту виділяються 4 школи: 1) «класична» (1890-1920): Ф.Тейлор, Г.Емерсон, А.Файоль; 2) «людських стосунків» (1920-1950): Е.Мейо, Ф.Ротлісберг, А.Маслоу; 3) «Емпірична» (1950-1960): Д.Макгрегор, Ф.Герцберг, П.Дракер, Д.Девіс, А.Слоун, Т.Саймон; 4) «соціальних систем» (1970 – наш час): Ч.Тарнард, Г.Саймон, Т.Парсонс, Ч.Барнард; 5) постфордизм (наш час).

Основу класичної школи американської соціології склали праці Ф.Тейлора (1856-1915), А.Файоля (1841-1925), Г.Емерсона (1853-1931).

Ф.Тейлор вважається «батьком» наукової організації праці. Він пройшов кар'єру від робітника до керівника підприємства, отримав понад 100 патентів на винаходи. Ф.Тейлор вважав, що вирішальний чинник в управлінні підприємством – це грошові стимули (штрафи, надбавки, премії, диференційований підрахунок оплати). За Ф.Тейлором, ідеальний працівник повинен залишити свої релігійні, політичні та моральні уподобання за брамою заводу, оскільки на виробництві все це не потрібне і навіть шкідливе. Працівнику на робочому місці слід мати лише трудові навички, увагу, фізичну силу, активно влитися у виробничий ритм, який за наукової організації гарантує вищу продуктивність праці, вищу оплату, меншу втомлювальність робітника. Він вперше ввів у соціологію наступні поняття: стиль керівництва, наукова організація праці (НОП), концепція «процвітання індивіда», трудова мотивація, шкала штрафних санкцій. Г.Емерсон у книзі «12 засад продуктивності» звернув увагу на різні інтереси працівників та власників підприємств та на необхідність їхніх врахувань та узгоджень. А.Файоль в книзі «Загальне та промислове управління» (1924) розглядав керівництво «зверху» (з точки зору керівника). Він виконав класифікацію функцій управління (поділив їх на технічні, комерційні, фінансові, страхові, облікові, адміністративні).

Школа «людських стосунків» пов'язана насамперед з ім'ям Е.Мейо (1880-1949) та його книгою «Людські проблеми індустріальної цивілізації» (1933). Основні засади цієї концепції: обов'язкове врахування впливу психологічних чинників на продуктивність праці; соціальний статус працівника; задоволеність працівника; «неформальна» структура виробничого колективу (лідери, аутсайдери, незалежні). Як результат - необхідність враховування людського чинника на виробництві; «людські стосунки» між адміністрацією та працівниками; створення неформальних груп; заохочення критичних думок і пропозицій щодо вдосконалення виробничого процесу; надання робітникам певних соціальних та комунальних послуг з боку підприємства (пільгове харчування, спортивні клуби тощо). У межах цієї школи виділяються окремо засади та методи організації праці Г.Форда (1863-1947) тобто необхідність великомасштабного виробництва продукції з невисокою собівартістю (і ринковою ціною) на підставі впровадження технологічних досягнень (конвеєр) та наукової організації праці.

Емпірична школа представлена теорією гуманізації праці Ф.Герцберга, який вважав, що на задоволення працею впливають 2 групи потреб – гігієнічні (зовнішні) та внутрішні. Отже, вважав Герцберг, задоволення працею є функцією її змісту, а незадоволення - функцією умов праці.

«Теорія управління Х та У» Д.Макгрегора оперує двома категоріями: Х – авторитарний стиль управління, який робить акцент на матеріальні стимули; У – демократичний стиль управління з акцентом на соціальні та психологічні стимули. Школа «соціальних систем» розглядає підприємство як компенсаційну систему, що складається з окремих

елементів та підсистем: індивидів, формальних і неформальних груп, соціального оточення. Соціальні системи за Т.Парсонсом (1902-1979) відображають чотири рівні організації суспільства: 1) первинний (технічний), характеризується безпосередньою взаємодією; 2) управлінський; 3) інституційний (представлений Радою директорів); 4) соціальний (реалізується в політичній сфері). Модель підсистем (тобто систем діяльності та соціальних систем) включає крім чотирьох підсистем – ще шість головних ліній обміну (рис. 1).

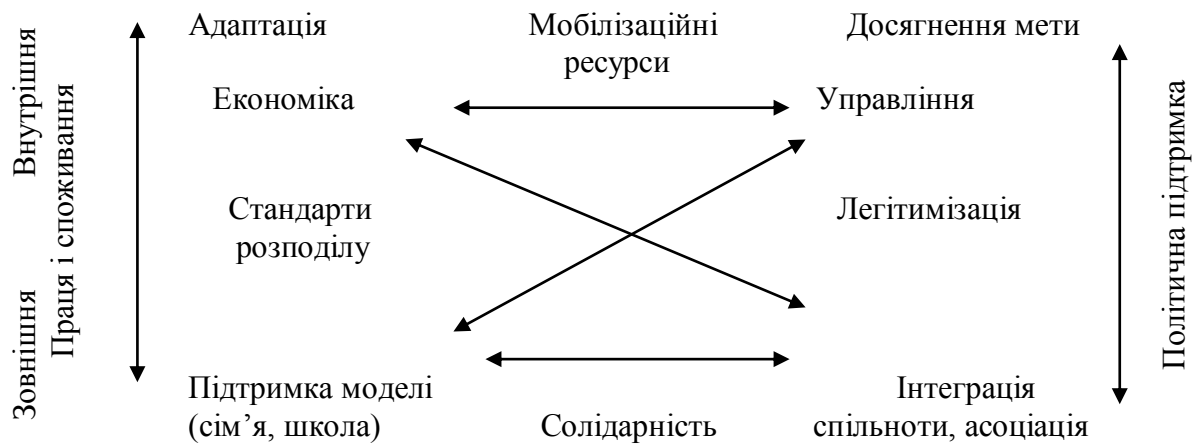

Рис. 1. Модель підсистем в школі «соціальних систем» за Т.Парсоном (США)

Головний чинник «соціальної системи» – мета. Ієрархія цілей відображається у вигляді дерева цілей. Елементи взаємодіють завдяки зв'язкам та з'єднувальним процесам (комунікація, рівновага, прийняття рішень).

Ч.Барнард вважає, що мотивація поведінки людей в організації відбувається під впливом чотирьох спонукань: 1) особисті матеріальні (гроші, речі, інші стимули); 2) особисті нематеріальні (відзнаки, престижність, особиста влада); 3) сприятливі фізичні умови праці; 4) духовні (патріотизм, гордість за майстерність, відповідність займаних посад).

Постфордизм – сучасний напрямок соціології в розвинутих країнах (передусім у США), пов'язаний з можливостями новітніх інформаційно-технологічних досягнень, зокрема в межах створення малих гнучких підприємств. До соціальних та економічних змін постфордівського періоду відносять: зникнення великомасштабного промислового виробництва та галузей з «затриманими трубами»; створення підприємств «вранішнього сонця»; більш гнучкі, децентралізовані фірми організації праці; реорганізація трудового ринку на базі контрактів; перевага «білих комірців» на підприємствах; фемінізація праці на базі нових технологій; врахування різноманітних типів споживання з увагою до відмінностей

товарів, упакувань, зовнішнього вигляду; перевага та автономія ТНК; новий міжнародний поділ праці.

Розвиток соціології в Україні. Соціологія досить успішно розвивалася в колишньому СРСР у 1920 – на початку 1930-х рр. У 1920 р. в Москві був створений Інститут праці (з 1921 р. – Центральний Інститут праці) під керівництвом А.К. Гастева. Проблемами економічної соціології (наукової організації праці та управління) займалися понад 10 НДІ, видавалося понад 20 журналів з проблем управління та організації виробництва. Тільки в 1923 р. було видано 60 монографій з соціології праці. Основними напрямками, якими займалися А.К. Гастев, С.Г. Геллерштайн, були: пристосування знарядь праці до суб'єктів трудової діяльності; профорієнтація з врахуванням особистої мотивації; методика підготовки висококваліфікованих робітників якою було охоплено; 0,5 млн. осіб. Великий науковий центр з проблем економічної соціології був створений в Харкові (тоді – столиця України), це був Всеукраїнський інститут праці, очолюваний Ф.Р. Дунаєвським (досліджував раціоналізацію праці та управління соціальними процесами). У соціологічних дослідженнях того часу критикувалися керівні кадри за зловживання колективною (а не персональною) відповідальністю. Була сформована Харківська наукова школа соціології (ще в 1920 рр. критикувала засаду загального поділу праці як критерію ефективності організації виробництва).

Але з середини 1930-х рр. соціологічна наука і практика в СРСР забороняються (журнали, лабораторії дослідницькі, інститути були закриті, монографії – не виходили). У 1960-х рр. відбулося відновлення соціології – в Україні, передусім, у Києві, Львові. Українські соціологи тоді досліджували культурно-технічний рівень робітників промисловості; бюджети робочого та неробочого часу; мотивацію та ставлення до праці молодих робітників, плинність кадрів; розвиток трудового колективу; соціальну структуру робітників тощо.

У 1980-х рр. соціологія в Україні отримала подальший значний поступ. На підприємствах були створені служби соціального розвитку, були відкриті лабораторії соціальних досліджень, друкувалися соціологічні журнали, відновилися НДІ з соціології – в Києві, Харкові, Дніпропетровську, Львові. З 1991 р., із здобуттям незалежності Україною, соціологія пережила період тимчасових труднощів, зокрема, в розвитку соціологічної науки та практики, проте в цей період з'явилися нові напрямки, приміром, політична соціологія, соціологія туризму. Відомі українські соціологи нині – це: Лукашевич М.П., Сіроштан М.А., Алдохін І.П., Дворецька Г.В., Полторак В.А., Швидка Л.І. Дослідження з соціології туризму здійснюють Лукашевич М.П., Лукашевич О.М., Горський С.В., Шандор Ф.Ф. та інші. Зокрема за М.П. Лукашевичем та Ф.Ф. Шандором структура соціології туризму повинна включати такі складники, як: соціологія туризму як наукова дисципліна; виникнення та розвиток соціології туризму; туризм як соціокультурний феномен; людина у сфері

туризму; туристична поведінка; туристична діяльність; туристична група; туристичні господарчі організації; інституціональні характеристики туризму; соціальне управління сферою туризму; методологія, напрями і технології соціологічних досліджень у сфері туризму та інші [3].

Висновки. Академічна (загальна) соціологія має (порівняно з соціологією туризму) довгий шлях розвитку, під час якого сформувалися європейська (зокрема, французька та німецька) та американська соціологічні школи. Представниками французької школи є А. Сен-Сімон та Е. Дюркгейм, німецької – К. Маркс, М. Вебер. Американська школа соціології представлена п'ятьма головними напрямками: класичною, «людських стосунків», «емпіричною», «соціальних систем», постфордистською. В Україні соціологія мала періоди активності в 1920-1930-х рр., 1960-1980-х рр. Нині активно розвиваються нові напрямки соціологічної науки та практики, серед них – соціологія туризму. Остання вже має в Україні і певне теоретичне підґрунтя (праці М.П. Лукашевича, О.М. Лукашевича, С.В. Горського, Ф.Ф. Шандора) та навчально-методичне забезпечення (праці М.П. Лукашевич та Ф.Ф. Шандора). Але потрібний подальший розвиток цього перспективного напрямку соціологічної науки та практики на базі використання сучасних досягнень соціології інформаційних технологій, методичних основ тощо.

Використані джерела:

1. Лукашевич М.П. Психология туризма: концептуальное определение: Моногр / М.П. Лукашевич. - К.: КУТЕП, 2004. – 228 с.
2. Лукашевич О.М. Психология туризма / О.М. Лукашевич // Туризмолія: концептуальні засади теорії туризму: навч.-науков. видання. – К.: КУТЕП, – 2008. - С. 521-564.
3. Лукашевич М.П. Соціологія туризму: Навч. пос. / М.П. Лукашевич, Ф.Ф. Шандор. – Ужгород: Мистецька Лінія, 2008. – 340 с.
4. Горський С.В. Соціологія: Навч. пос. / С.В. Горський. – К.: КУТЕП, 2003. – 263 с.
5. Добренков В.И. Фундаментальная социология. В 15 т. Т. 1. Теория и методология. / В.И. Добренков, А.И. Кравченко. - М.: ИНФРА – М; ИНФРА – М, 2003. – 908 с.
6. Добренков В.И. Фундаментальная социология. В 15 т. Т. 11. Культура и религия / В.И. Добренков, А.И. Кравченко. - М.: ИНФРА – М, 2007. – 1104 с.
7. Квартальнов В.А. Биосфера и туризм. В 5 т. Т. 4. Социальное пространство спорта и туризма. / В.А. Квартальнов. – М.: Наука, 2002. – 434 с.
8. Туризм, гостеприимство, сервис: Словарь-справочник / Под. ред. Л.П. Воронковой. – М.: Аспект-Пресс, 2002. – 367 с.
9. Смирнов І.Г. Психологія туризму та психологія комерції / І.Г. Смирнов // Географія та туризм. – 2012. – Вип. 19. – С. 3-11.

УДК 338

Бець М.Т., Брунець Б.Р.

ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ТУРИСТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

У статті розглядається сутність поняття інфраструктура, зокрема елементи формуючі її як цілісну систему, охарактеризовано принципи її формування, а саме стійкості, цілісності, функціональної необхідності та взаємодоповнення.